

Zahraniční dělníci (zvl. Čechoslováci) na nucené práci v Kruppových závodech v letech 1939–1945

Zdeněk Jindra *

Zaměstnávání cizích dělníků bylo v německém hospodářství běžné už před první světovou válkou, zejména k sezónním pracím v zemědělství. Firma Fried. Krupp AG/Essen, tehdy největší německý ocelářský a zbrojní koncern, se ale takovému najímání pracovních sil vyhýbala, hlavně z obavy, aby nebyla touto cestou prozrazena její výrobní tajemství. První průlom do této náborové politiky učinila firma v době usilovného zbrojení v letech 1914–1918 a podruhé ve stejné situaci v předvečer a v průběhu druhé světové války. Ovšem počet 8 569 cizích dělníků, které zaměstnával 1. 11. 1918 hlavní koncernový závod firmy, Gußstahlfabrik v Essenu,¹ bylo jen zlomkem toho, jakých rozměrů dosáhl kontingent cizích dělníků u Kruppa v posledním roce III. říše: v prosinci 1944 zaměstnával celý Kruppův koncern 73 374 cizích dělníků, z toho 18 174 válečných zajatců a 55 200 ostatních (civilních, zčásti i koncentračních vězňů).² Jestliže v r. 1918 připadal v samotné Gußstahlfabrik jeden cizinec na 13 německých pracovních sil, obrátil se tento poměr koncem druhé světové války přibližně až na 1 : 3.

Na sklonku třicátých let, dokud nebyl německý pracovní trh – vzhledem k vysoké nezaměstnanosti a navzdory zbrojnímu boomeru po nástupu Hitlera k moci – zcela vyčerpán a nenastaly ani masové odvozy do armády, měli zahraniční dělníci pro Kruppův pracovní a výrobní potenciál jen podřadný význam. A to přesto, že se hrubý obrat koncernu od nástupu fašismu do vypuknutí války téměř ztrojnásobil (na 920 mil. RM) a jeho osazenstvo vzrostlo bezmála na 140 000 osob.³ V té době ostatně nebylo zaměstnávání zahraničních dělníků příliš po chuti ani Gustavu Kruppovi von Bohlen und Halbach,⁴ ve fašistické terminologii „vůdci podniku“ (Betriebsführer), který v této funkci zastupoval svou choť Berthu, od r. 1906 suverénně vládnoucí veškerým kapitálem firmy, jež byla jen *pro forma* akciovou společností.

Nábor cizích dělníků pro německé válečné hospodářství

Po přechodu fašistického Německa k agresivní válce zesílily odvozy dělníků do armády a vzniklé mezery bylo třeba vyplnit deportacemi dělníků z obsazených zemí. Okupantům k tomu sloužila síť pracovních úřadů, zavedení pracovní povinnosti a pracovních knížek, nejprve na území Protektorátu Čechy a Morava a v polském Generálním

* Prof. PhDr. Zdeněk Jindra, CSc, externí učitel Ústavu hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Karlovy univerzity v Praze.

1 Historisches Archiv Krupp, Essen, WA 7 f 1105.

2 *Trials of War Criminals* before the Nuernberg Military Tribunals under Control Council Law No. 10 (dále TWC), vol. IX. The Krupp Case, Washington 1950, Document NIK-4022, statistika za s. 674.

3 Gall, L. (2002): *Krupp im 20. Jahrhundert. Die Geschichte des Unternehmens vom Ersten Weltkrieg bis zur Gründung der Stiftung*, Berlin, Siedler, tabulky v příloze.

4 Plaidoyer O. Kranzbühlera, advokáta Alfrieda Kruppa, s. 63 (Dokumente zu Nürnberger Prozessen am Institut für Völkerrecht, Universität. zu Köln – dále cit. Dokumente aus Nürnberg, Köln).

gouvernementu a během r. 1942 v Holandsku, Belgii a Francii. Organizace totální válečné ekonomiky, zahrnující také tuto širokou mobilizaci pracovních sil, vstoupila do vrcholné fáze zřízením ministerstva pro výzbroj a municí v čele s F. Todtem (březen 1940) a poskytnutím ještě větších pravomocí jeho nástupci A. Speerovi (únor 1942), jakož i jmenováním F. Sauckela zplnomocněncem pro pracovní nasazení (březen 1942). Speer by byl nejráději po anglickém vzoru v převážné míře mobilizoval německý pracovní trh včetně žen, ale Sauckel vsadil na získání pracovních sil hlavně v obsazených zemích. Jakými metodami, to ukázal už jeden z jeho prvních výnosů (č. 4 ze 7. 5. 1942), ustanovující, že pokud „nevystačí v obsazených zemích apel na dobrovolnost, musí být za všech okolností skutečněny pracovní povinnost a odvody ... Nesmějí se dávat nezodpovědné přísliby ve věci mezd, akordu, pohodlného ubytování, volného času atd.“⁵ Pro takový postup získal i plnou podporu Hitlera. V srpnu a září 1942 Hitler výslovně zmocnil Sauckela k tomu, aby k získání pracovních sil použil všech donucovacích prostředků, a to zejména na východě, v českém protektorátu a v Generálním gouvernementu, a nepůjde-li to jinak, rovněž v okupovaných oblastech na západě.⁶ V Holandsku, Belgii a Francii se Sauckel v první době skutečně pokoušel o nábor pracovních sil na více méně dobrovolné bázi, ale jak později přiznal v Norimberku, „z 5 miliónů zahraničních dělníků, kteří přišli do Německa, jich stěží 200 000 přišlo dobrovolně.“⁷ Při nábořech na východě si nekladal už vůbec žádné zábrany. V Polsku byl stejně jako H. Frank, tamní generální guvernér, toho názoru, že Poláci jsou jen „otroci Velkoněmecké říše“.⁸ A co se týče Rusů a Ukrajinců, tam platilo to, co věděl z oficiálních hlášení také A. Rosenberg, říšský ministr pro obsazené oblasti SSSR, že tam „při náboru byly používány metody, jež si vzaly vzor z nejtemnějšího věku obchodu s otroky“.⁹ Šéf stranické kanceláře NSDAP M. Bormann podepřel tento drastický postup výrokem: „Slované musí pro nás pracovat. Pokud je nepotřebujeme, mohou zemřít. Proto jsou u nich nucené očkování a německá lékařská služba zbytečné. Není žádoucí, aby se Slované rozmnožovali.“¹⁰ Maje za sebou tuto všestrannou podporu vlády a strany, Sauckel předčil i své původní plány nábory cizích sil. Podařilo se mu hned za prvních osm měsíců své působnosti, to znamená od začátku dubna do konce listopadu 1942, deportovat do pracovních lágrů v říši přes 2 300 000 civilních osob, jež pocházely:

z obsazených území SSSR	1 375 567
z Francie	168 468
z Gen. gouvernementu, Haliče a Warty	330 125
z Belgie	103 486
z Protektorátu Čechy a Morava	79 451
z Holandska	86 006
z ostatních evropských zemí	189 045. ¹¹

Kolik lidí bylo tímto způsobem za více než šest let nacistické vlády nad Evropou zavlečeno na nucené otrocké práce do Německa, toho se s naprostou přesností nedokázal dopátrat ani Mezinárodní soudní tribunál v Norimberku. Sauckel v hlášeních obvykle

5 Národní archiv Praha, Nor X, karton 393, s. 1258.

6 Janssen, G. (1968): *Das Ministerium Speer. Deutschlands Rüstung im Krieg*. Frankfurt-Berlin-Wien 1968, s. 82–83.

7 *Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof* (dále cit. IMG), Bd. 19, Nürnberg 1948, s. 446.

8 Janssen, G. (1968): *Ministerium*, s. 83.

9 IMG, Bd. 19, s. 446.

10 Ečer, B. (1947): *Poučení norimberského procesu pro Slováky*. Brno 1947.

11 Mainuš, F. (1970): *Totální nasazení. Češi na pracích v Německu 1939–1945*. Brno 1970, s. 16.

uváděl vyšší čísla pracovníků než s jakými mohlo nakonec počítat Speerovo ministerstvo. Tyto nesrovnalosti vznikaly tím, že někteří deportovaní zemřeli a utekli cestou do podnikových táborů, další umřeli v pracovním procesu na vyčerpání a nedostatečnou stravu nebo jednoduše se ztratili z registrace v důsledku nemoci, přeřazení do jiného podniku a sběhnutí, případně byli z různých důvodů zatčeni a odesláni do výchovného nebo koncentračního tábora. Statistiky Sauckelova úřadu rovněž nepodchycovaly desítky tisíc osob, zařazených do technické Todtovy organizace a protiletcecké požární ochrany, ani pracovní nasazené válečné zajatce, tj. všechny ty, kteří spadali do kompetence vojenských úřadů. Jaké představy měl Hitler o obrovském rezervoáru pracovních sil, který se otevřel německému válečnému hospodářství v Evropě po prvních úspěšných taženích, vysvítá z jeho řeči 9.11.1941: „Oblast, která pro nás pracuje nyní, má více než 250 miliónů lidí, ale oblast pracující pro nás bezprostředně, zahrnuje více než 350 miliónů lidí. Co se týče německé oblasti, nemůže být žádné pochyby o tom, že v sektoru pod naší správou se nám je podaří nasadit do práce do posledního muže.“¹² Skutečně docílené výsledky zůstaly ovšem za touto představou daleko pozadu. Oficiální německé statistiky uvádějí, že celkový počet cizích dělníků a do práce nasazených válečných zajatců vzrostl z ca. 300 000 v roce 1939 na ca. 7,500 000 koncem září 1944, ale norimberský soud odhadl jejich počet nejméně na 10 miliónů.¹³ Jestliže budeme bilancovat celoněmecký pracovní trh pod tímto zorným úhlem, zjistíme, že r. 1939 představovalo uvedených 300 000 cizích dělníků pouze 0,7 % pracovních sil z řad Němců, kteří tehdy v počtu 39,1 miliónů mužů a žen obsluhovali německé hospodářství. V září 1944, kdy německá branná moc čítala 13 miliónů mužů a ztratila už 3,9 miliónů mužů, ucpal nacistický režim vzniklou mezeru (snížení německých pracovních sil na 28,4 milióny) jedině za cenu toho, že zvětšil podíl cizinců a válečných zajatců pracujících v německém hospodářství až na nejméně 26,4 % (7,5 miliónů osob),¹⁴ ale při zmíněných 10 miliónech to mohla být až jedna třetina.

Jen nepatrná část cizinců přijela do Německa hledat práci na základě dobrovolně uzavřeného ekonomického svazku mezi zaměstnavatelem a dělníkem. Většinou jim to bylo přikázáno ve snaze donutit je mimoekonomickými prostředky k tzv. „nucené práci“ (Zwangsarbeit), jak zněl běžně užívaný nacistický termín. V nacistickém pracovním systému se vydělily dva typy „nucené práce“: „Je to především práce otrocká, kde mimoekonomické donucení se zakládá na vlastnickém vztahu k otroku a v důsledku toho nevzniká mezi pánem a otrokem pracovní poměr regulovaný zákonem.“ Tento typ např. představovalo za nelidských, ryze otrockých podmínek pracovní využití vězňů v koncentračních táborech a válečných zajatců. „Nucenou práci druhého typu bylo přikazování k práci zaváděné okupanty. Zde existoval pracovní poměr, který regulovalo okupantské právo ...“¹⁵ Nucená a otrocká práce byly v rozporu jak s mezinárodním právem tak i s vnitrostátním trestním právem všech civilizovaných zemí. Na zacházení s válečnými zajatci a s civilními obyvateli ve válce obsazených zemí se vztahují četná ustanovení haagské dohody (1907) a ženevské konvence (1929), jež podepsalo též Německo. Vycházejí z toho zahrnul též proslulý zákon č. 10 Kontrolní rady pro obsazené Německo v článku II. pod pojmy „válečný zločin“ a „zločin proti lidskosti“ výslovně „vraždění, týrání nebo odvléčení k otrocké práci nebo k nějakému jinému účelu, páchané na civilním obyvatelstvu z obsazených oblastí“ a stejně tak odsoudil i vraždění, týrání a práci válečných zajatců ve výrobě a dopravě zbraní a munice.

12 IMG, Bd. 1, s. 272–273.

13 *Promyšlenost' Germanii v period vojny 1939–1945 gg.*, Moskva 1956, s. 189; Mainuš, F. (1970): *Totální nasazení*, s. 17.

14 *Promyšlenost' Germanii*, tabulka s. 18, relativní výpočty Z. J.

15 Houser, J. (1967): *Nucená práce a okupantské právo*. In. *Právněhistorické studie*, sv. 13, Praha 1967, s. 158; též Mainuš, F. (1970): *Totální nasazení*, s. 9.

Zaměstnávání cizích dělníků u Kruppa

U zvláště velkých a výkonných firem, jakou představovala fa Fried. Krupp, dosáhlo válečné nasazení cizích pracovních sil zvláště vysokých hodnot. Na vrcholu předválečného zbrojního boomeru, když se v roce 1938 a v první polovině roku 1939 objevilo v essenské Gußstahlfabrik a v dolech firmy prvních několik desítek a stovek cizinců, tomu skoro ještě nic nenasvědčovalo. Problém pracovních sil vyvstal však hned po zahájení prvního polského tažení. Ani Krupp nebyl totiž zcela vyjmut z povinnosti uvolňovat pro armádu z řad dělníků a správních úředníků rok co rok stále větší počet branců. Navzdory tomu se osazenstvo celého koncernu, čítajícího 81 továren v Německu a několik závodů v obsazených zemích, po všechna válečná léta vůbec nezmenšovalo, naopak stále a dokonce velmi silně rostlo:

Tab. č. 1: Počet povolovaných k vojenské službě a stav osazenstva Kruppova koncernu 1939–1944

	30.9.1939	30.9.1940	30.9.1941	30.9.1942	30.9.1943	30.9.1944
osazenstvo koncernu	139 259	149 290	159 308	178 071	235 304	277 382
z toho branců	10 113	12 351	13 942	25 631	34 994	49 416

Pramen: Gall, L. (2002), Krupp, 665–666.

Jak se mohlo stát, že Kruppův koncern mohl i přes úbytek mnoha tisíc branců a velkou napjatost německého pracovního trhu za války v tak rozsáhlé míře expandovat a nabírat nové pracovní síly, a to s menšími obtížemi než jiné podniky?¹⁶ Tuto otázku si musel nezbytně položit též norimberský soudní tribunál. Vedoucí Pracovního úřadu v Essenu v této věci pod přísahou vypověděl: „Požadavky firmy Krupp na pracovní síly během válečných let vždycky značně převyšovaly možnosti jejich pokrytí. Protože od r. 1940 bylo skoro nemožné nalézt na pracovním trhu německé pracovní síly, byly firmě téměř výlučně předávány k práci zahraniční pracovní síly.“ Firma mimoto zaměstnávala bez jakéhokoli zdráhání též válečné zajatce a vězně z koncentračních táborů. Firma se jednoduše těšila při náborech sil zvláštní protekci. Normálně procházely veškeré žádosti o pracovní síly složitou schvalovací procedurou od essenského až po zemský pracovní úřad, krajské vedení NSDAP, říšské ministerstvo práce a Sauckelův úřad. Kruppově firmě byl vyhrazen „zkrácený postup“. Ten spočíval jednak v tom, „že nadmíru velký rozsah a naléhavost Kruppových požadavků ... byly vyšším místům přesně známy, dále však i v tom, že firma navázala s těmito místy přímé spojení s vyloučením Pracovního úřadu v Essenu, věříc, že tímto způsobem může svým požadavkům dodat větší váhy a získat silnější vliv na výběr pracovních sil.“ Od přelomu r. 1942/43 jí v tom dokonce pomáhala přímá osobní „spojka“ k Úřadu zplnomocněnce pro pracovní nasazení – jistý zemský rada Berck, který patřil k Sauckelovu osobnímu štábu.¹⁷ Velkým příznivcem firmy byl zejména sám ministr pro zbrojení a munici A. Speer, který ve výkonu své funkce víckrát navštívil Kruppovy závody a vždycky nalézal pro jejich potřeby velké porozumění. V jednom z přípisů jeho ministerstva Sauckelovu úřadu z 8. 7. 1942 se doslova psalo: „Pan říšský ministr Speer

¹⁶ Odvody branců v hutních provozech koncernu byly při nejmenším od září 1939 do července 1940 menší než u pěti velkých hutních koncernů Rýnska-Vestfálska. – Dokument NI-1231 (Dokumente aus Nürnberg, Köln).

¹⁷ NIK-13970 přísežná výpověď H. Simona (Dokumente aus Nürnberg, Köln).

klade velký důraz na to, aby byl firmě Friedrich Krupp A. G. v co nejkratší lhůtě přidělen další ucelený transport 3 000–4 000 mužů.¹⁸

Při soudním projednávání Kruppova případu v Norimberku se obhájci obžalovaných snažili dokázat, že průmyslníci Třetí říše, a tedy i Krupp, byli z velké části pouze „příjemci rozkazů a výkonnými orgány“, neboť nacistický stát určoval nejen co a jak vyrábět, nýbrž i s kým a kde.¹⁹ Také různé poválečné publikace, těmto podnikatelům stranicí, tvrdily, že byli v jádře pouze nevinnou součástí „hospodářství pod nátlakem“ a neměli „na pracovní nasazení vůbec a na nasazení cizích dělníků zvláště žádný vliv“ nebo dokonce psaly o „pochybném výkladu práva“ v norimberském procesu.²⁰ Ve skutečnosti byly právě v procesu proti Kruppovi sneseny četné a pádné důkazy o tom, že firma sama nejdříve vyvíjela iniciativu při získávání cizích dělníků od úřadů říše, tj. přímo žádala o jejich přidělení, i když pro ně třeba ještě ani neměla zajištěno ubytování, ba jednala o této otázce osobně s Hitlerem.²¹ Stejně tak v nejednom případě sama žádala o přidělení koncentračních vězňů, podle výpovědi obžalovaného M. Ihna, který k tomu byl služebně kompetentní, dokonce dost záhy, tj. nikoli snad v krajní nouzi, po velkém bombardování Kruppových závodů v březnu 1943, nýbrž asi poprvé už 22. 9. 1942.²² Rovněž tak máme zprávy o tom, že už v létě roku 1940 byli na práci v Gußstahlfabrik nasazení první váleční zajatci: po kapitulaci Francie tu bylo 1. srpna zaznamenáno 251 francouzských zajatců, po vítězném balkánském tažení k nim v dubnu 1941 přibylo 143 srbských zajatců, v březnu 1942 prvních 129 ruských zajatců a nakonec v listopadu 1943, když po svržení Mussoliniho Badoglioova vláda vyhlásila Německu válku, též 1701 internovaných Italů (od října 1944 vedeni jako civilní dělníci).²³ Fa Krupp si při tom poradila i s problémem obecného zákazu práce válečných zajatců ve válečné výrobě: vyvinula zvláště svérázný výklad haagské smlouvy o zaměstnávání válečných zajatců, tvrdíc, že když nelze na opracovaném kusu poznat, že náleží k nějaké zbraní, je všechno v pořádku a tito lidé mohou ve zbrojním podniku, jakým Krupp za války bezesporu byl, pracovat.²⁴ Rada svědků však potvrdila, že váleční zajatci byli s výslovným souhlasem ředitelství Gußstahlfabrik použiti i k práci v dílnách, kde se přímo vyráběla děla a jiný válečný materiál.²⁵ Firmu při tom vůbec nezajímalo ani odborné právní hledisko k této záležitosti. Jeho ústřední ředitelství mělo sice i právní oddělení, ale jeho pracovníci nebyli po celou dobu války nikdy požádáni o to, aby se k tomuto problému vyjádřili.²⁶

Kompletní číselný materiál, v jak velkém rozsahu byl nacistický „program nucené práce“ konkrétně uskutečňován ve všech Kruppových závodech po celou dobu války, bohužel chybí. Norimberský soudní tribunál měl však k dispozici spoustu dílčích údajů a něco málo k nim přičinila též nedávno vydaná syntéza „Krupp ve 20. století“. Některé z nich jsou pro potřeby této studie zvláště relevantní, na prvním místě souhrnné údaje o počtu a struktuře zahraničního dělnictva v centrálním závodě celého koncernu.

18 NIK-15500 in TWC, vol IX., s. 700.

19 Plaidoyer obhájce Alfrieda Kruppa O. Kranzbühlera, s. 49, 53 (Dokumente aus Nürnberg, Köln).

20 Viz např. Lochner, L. (1955): *Die Mächtigen und der Tyrann. Die deutsche Industrie von Hitler bis Adenauer*. Darmstadt 2. Aufl. 1955, s. 269 an.; Kannapin, H.-E. (1966): *Wirtschaft unter Zwang*. Köln 1966; Wilmowsky, T. von (1962): *Warum wurde Krupp verurteilt. Legende und Justizirrtum*. Düsseldorf-Wien. 3. Aufl. 1962, s. 140 an.

21 NIK-15518, NIK-15520 in TWC vol. IX., s. 675, 1211–1212; Národní archiv Praha, Nor X., karton 392, s. 1164–1165.

22 Dokument NIK-8283, D-274 (Dokumente aus Nürnberg, Köln).

23 Kombinace údajů Gall, L. (2002): *Krupp*, tab. s. 402, 429; NIK-4022 in TWC vol. IX., tab. za s. 674; NIK-12899 (Dokumente aus Nürnberg, Köln).

24 Národní archiv Praha, Nor X., karton 398, s. 2605.

25 Dok. NIK-14204 (Dokumente aus Nürnberg, Köln); Národní archiv Praha, Nor X, kart. 392, s. 1168.

26 Dokument NIK-13347 (Dokumente aus Nürnberg, Köln).

Tab. č. 2: Počet nuceně nasazených pracovních sil v Gußstahlfabrik/Essen v letech 1939–1945

	váleční zajatci	civilní dělníci a dělnice ze zemí							Celkem
		Francie	Bel.Hol.	Itálie	SSSR	Polsko	Protekt.	ostatní	
1.5.1939		-	-	-	-	-	269	-	269
1.8.1940	251	-	66	-	-	-	99	-	416
1.1.1941	620	-	130	30	2	10	61	84	937
1.7.1941	1129	203	101	474	24	24	60	284	2299
1.1.1942	1096	95	88	1134	23	67	55	138	2696
1.7.1942	1363	231	1267	2294	2609	1044	51	252	9111
1.1.1943	3659	8423	1588	2694	5959	1007	1321	257	24908
1.9.1943	2142	4528	1447	561	3800	565	112	280	13435
1.1.1944	3298	3156	949	415	3762	542	48	209	12333
1.9.1944	3157*	1258	738	278	3605	384	29	169	10138
1.2.1945	1764*	1201	898	2120	3716	1581	24	185	12009

* V obou případech plus 520 koncentračních vězňů.

Pramen: Gaál, L. (Hrsg. 2002): Krupp, tab. S. 402–403, ve třech případech součty opravil Z. J.

Aby měly uvedené údaje patřičnou vypovídací hodnotu, musíme je doplnit o relativní podíly zahraničních pracovních sil na celkovém osazenstvu essenské továrny (v %):²⁷

1.9.1940 - 1.1.1941 - 1.7.1941 - 1.1.1942 - 1.7.1942 - 1.1.1943 - 1.9.1943 - 1.1.1944 - 1.9.1944	0,8	1,8	4,3	5,3	15,4	39,5	26,7	27,4	25,4
--	-----	-----	-----	-----	------	------	------	------	------

Byl-li nárůst cizích dělníků, zaznamenaný v essenské Gussstahlfabrik v letech války, už co do absolutních čísel opravdu fascinující, budí stejný údiv, posuzujeme-li jej v relaci s veškerým manuálně pracujícím dělnictvem (závodní úředníky je možné ponechat stranou, protože mezi ně nebyl žádný cizí pracovník připuštěn), které v letech 1939–1942 vzrostlo ze 48 013 až na 56 730 osob a do roku 1944 opět kleslo na necelých 40 000 osob.²⁸ Přírůstek cizích pracovních sil se v prvních letech války držel absolutně i relativně ještě v poměrně skrovných mezích, ale po ztroskotání bleskové války v Rusku a dosazení Speera do čela zbrojního ministerstva nabral rychle na obrátkách: už za prvních šest měsíců roku 1942 se stav cizího dělnictva v essenské továrně zvýšil o více než 5 000 a v druhé polovině téhož roku o dalších téměř 17 000 osob, čímž se stalo, že počátkem roku 1943 přímo kulminoval počtem téměř 25 000 osob, to znamená, že od začátku války narostl o nevídaných 9159 %. V té době tvořily cizí pracovní síly v Gußstahlfabrik skoro dvě pětiny všeho dělnictva, jinak řečeno na tři německé dělníky připadaly dva cizinci. Hned nato však došlo v tomto vývoji ke zlomu, čímž se počet cizích pracovníků v Gußstahlfabrik v posledních letech války opět vrátil k podstatně nižšímu a téměř stabilnímu stavu ca. 10–13 000 pracovníků. Byla snad za tímto zvratem náhlá změna firemní politiky vůči zaměstnávání cizích dělníků či válečných zajatců? V žádném případě. Příčina byla ryze prozaická: zesílené letecké nálety na Kruppovy závody v Essenu od března 1943 jednoduše donutily vedení firmy k tomu, že v řadě případů rezignovala na znovupostavení zničených dílen a místo toho přesunula a rozptýlila stroje a lidi do vícero méně ohrožených lokalit, hlavně ve středním Německu a Slezsku. Mimoděk to připomíná návrat k modelu „rozptý-

27 Herbert, U. (1999): *Fremdarbeiter. Politik und Praxis des „Ausländer-Einsatzes“ in der Kriegswirtschaft des Dritten Reiches*. Bonn, 1999, s. 221.

28 Tamtéž, s. 220.

lené manufaktury“ 18. století, tehdy ovšem určované úplně jinými faktory a okolnostmi. Decentralizace a diverzifikace výroby (u jiných závodů např. leteckých to byl spíše úkryt pod zem) byla v této chvíli pro Kruppův podnik jediným způsobem jak bezesbýtku splnit náročné a stále stoupající státní zbrojní zakázky. Po pravdě však byl tento transfer jen pomocným a dílčím řešením nastalých problémů: v březnu 1944 pracovalo v těchto vyčleněných dílnách, organizačně nadále spjatých s Gußstahlfabrik, pouze 560 cizích civilních dělníků a 176 válečných zajatců a do září 1944 se tento počet zvýšil na 1935 resp. 268 osob.²⁹ Daleko více přispělo k udržení Kruppovy zbrojní velkovýroby v závěrečné fázi války druhé řešení – posílení výrobní a personální kapacity tzv. vnějších závodů a dceřinných společností koncernu a k tomu výstavba úplně nových závodů (např. Bertha-Werk a Ausschwitz ve Slezsku), co nejdále od britských a amerických leteckých základen. Tyto závody zaujaly nyní v celém koncernu význačnější místo než sama essenská továrna a bylo v nich nasazeno též více cizích dělníků, válečných zajatců a koncentračních vězňů nežli v Gußstahlfabrik (včetně jejích vyčleněných dílen):

v září 1943 pracovalo v Essenu	10 612 cizích dělníků a 1 691 válečných zajatců,
v pobočných závodech	29 226 cizích dělníků a 9 533 válečných zajatců,
v září 1944 pracovalo v Essenu	11 426 cizích dělníků, 2 149 zajatců a 520 KZ-vězňů,
v pobočných závodech	43 764 cizích dělníků, 13 181 zajatců a 3 572 KZ-vězňů. ³⁰

Tyto údaje nás též přivádějí k tomu, abychom si z rozdrobených a neúplných statistik firmy učinili alespoň částečnou představu o tom, kolik cizinců pracovalo v celém Kruppově koncernu. Zevrubná čísla jsou nám k dispozici pouze z posledních let války:

Tab. č. 3: Počet cizích dělníků a válečných zajatců zaměstnaných v Kruppově koncernu 1943/44

stav na konci měsíce	váleční zajatci	civilní dělníci	Celkem	stav na konci měsíce	váleční zajatci	civilní dělníci	celkem
duben 1943	9 135	30 608	39 743	březen 1944	17 179	34 508	51 687
květen	8 998	34 270	43 268	duben	20 593	37 057	57 650
červen	8 920	34 845	43 765	květen	20 317	38 133	58 450
červenec	8 719	34 511	43 230	červen	21 852	44 034	65 886
srpen	10 077	35 948	46 025	červenec	22 372	44 015	66 387
září	11 224	39 450	50 674	srpen	22 721	45 748	68 469
říjen	14 489	39 028	53 517	září	18 902	54 990	73 892
listopad	17 189	37 318	54 507	říjen	18 393	54 405	72 798
prosinec	17 900	37 179	55 079	listopad	17 975	54 285	72 260
leden 1944	19 090	36 687	55 777	prosinec	18 174	55 200	73 374
únor	19 301	36 674	55 975	leden 1945	13 118*	51 240*	64 358

* s výjimkou závodů na východě, např. Bertha-Werk, který se již ocitl ve frontové linii
Pramen: Dokument NIK-4022, in TWC, vol. IX., tab. za s. 674.

Zdá se, že fa Krupp ani během války, za krajně napjaté situace na pracovním trhu, snad nikdy netrpěla nouzí o pracovní síly. Za německé dělníky odvedené na frontu dostávala na svou žádost okamžitě náhradu a k tomu další posily z téměř bezedného pracovního rezervoáru okupované Evropy, který nacistický režim pod ustavičným tlakem sytil ze tří

29 Gall, L. (2002): *Krupp*, s. 424–425, sumarizace Z. J.

30 Tamtéž, s. 424–429, sumarizace Z. J.

zdrojů: vrchní velitelství branné moci (OKW) ochotně dodávalo firmě válečné zajatce, Sauckelův úřad se svou sítí pracovních úřadů v okupovaných zemích ji zásoboval civilními dělníky a orgány SS zase slyšely na každou žádost, šlo-li o to KZ-vězně „zničit prací“. Shora uvedený přehled ukazuje jak desítky koncernových podniků měsíc co měsíc přijímaly do řad svého osazenstva stále větší počet válečných zajatců a cizích dělníků. Zajatci dosáhli tu kulminačního bodu v srpnu 1944 počtem 22 721 mužů a cizí dělníci v prosinci 1944 počtem 55 200 osob, u prvních činil nárůst od dubna 1943 148,7 %, u druhých 80,3 %. Na vrcholu svého zbrojního úsilí, v září 1944, měl tak Kruppův koncern k dispozici celkem 73 892 válečných zajatců a cizích dělníků. To bylo podstatně více než jak vypadal stav tehdy ryze německého osazenstva koncernu krátce před nástupem Hitlera k moci (v září 1932: 46 107 osob). A to jsme do vrcholného válečného stavu osazenstva ještě nezapočetli třetí důležitou složku – vězně koncentračních táborů. Podle dosud zveřejněných informací samotné firmy bylo na otrockou práci do Kruppových továren (z největší části v novém Bertině závodu ve Slezsku) celkem nasazeno KZ-vězňů.³¹

v září 1943	v březnu 1944	v červnu 1944	v září 1944	v prosinci 1944	v únoru 1945
593	914	2 150	4 292	4 800	840

S připočtením této zcela zvláštní sorty otrockých sil dosáhl počet cizinců v celém Kruppově osazenstvu v září 1944 úhrnem 78 184 osob, což představovalo v porovnání se všemi tehdy v koncernu zaměstnanými dělníky (ponecháváme stranou úřednický aparát, v němž žádný z cizinců zásadně nepracoval) poměrně značný podíl cizinců ve výši téměř 41 %. Ani to však nemusí být konečná čísla. Nelze popřít ani závěry norimberského soudu, které s poukazem na značný chaos a rozpory ve firemních číslech v důsledku četných úmrtí, útěků a přesunu sil z rozbombardovaných objektů mluví bezmála o 100 000 nuceně pracujících dělnících v Kruppově podniku.³² Jeden svědek, který podrobně analyzoval zabavené firemní doklady, dospěl až k souhrnnému číslu 97 952 „otrockých pracovních sil“, jež fa Krupp zaměstnávala ve všech svých závodech v Německu (v dokumentu není bohužel uvedeno k jakému datu).³³ Nasazení všech těchto prací povinných sil a jejich podíl na osazenstvu se při tom lišily od jednoho Kruppova závodu k druhému, většinou s vrcholem v závěru roku 1944. Tak např. pracovalo v září 1944 v centrálním koncernovém podniku v Essenu (Gußstahlfabrik, včetně jejich mimo Essen přesunutých dílčích pracovišť) 11 522 cizích civilních dělníků, 2 165 válečných zajatců a 720 KZ-vězňů, dohromady 14 417 cizích dělníků, což představovalo 23,9 % osazenstva. V nově postavených závodech ve Slezsku (Bertha-Werk, Auschwitz) došlo však už k tomu, že tam otrocké síly od začátku převažovaly. Ředitelství firmy se přirozeně velmi snažilo, aby ostatní firemní závody přepustily novému Bertinu závodu v Markstaedtu u Vratislavi co nejvíce vedoucího německého personálu, ale muselo se nakonec smířit s tím, že po celou dobu stavby a zahájení provozu v tomto závodě počet jeho nesvobodných sil ustavičně stoupal až na 7 742 osob koncem srpna 1944, což představovalo 79 % osazenstva. Z tohoto úhrnu bylo 3 380 civilních dělníků, 1 095 válečných zajatců a 2 150 vězňů z nedalekého koncentračního tábora ve Fünfteichenu (pobočného lágru KZL „Gross Rosen“). Velkou část civilních dělníků tvořili tehdy Češi z protektorátu.³⁴

31 Sumarizace dle Gall, L. (2002): *Krupp*, tab. 424–429.

32 Národní archiv Praha, Nor X, zahajovací výklad žaloby, s. 89.

33 NIK-13173 přísežná výpověď H. Schadeho (Dokumente aus Nürnberg, Köln).

34 Srov. blíže Jindra, Z. (2000): *Dva nové zbrojní závody Kruppova koncernu ve Slezsku za 2. světové války*. In Šesták, M. – Vondráček, E. (eds.): *Evropa mezi Německem a Ruskem. Sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty*. Praha, 2000, s. 429–430.

Češi, Slováci a jiné národní skupiny u Kruppa

V rozboru stavu cizích pracovních sil u Kruppa nevystačíme ovšem jen s globálním pohledem. Všude, v essenské továrně i v pobočných závodech koncernu, vytvářelo cizí dělnictvo pestrou skladbu i po stránce národnosti. V Kruppových závodech se tak sešli v době války příslušníci snad všech evropských zemí, z nichž jedna, menší část sem na samém začátku přišla dobrovolně a ta druhá, daleko největší sem byla následně transportována na úřední příkaz a pracovala tu z donucení, váleční zajatci vždy pod dozorem vojenských stráží, koncentrační vězni v doprovodu mužů SS. První informaci o národnostní struktuře cizích pracovních sil, alespoň v centrálním závodě koncernu, nám poskytuje shora uvedená tabulka č. 2. Z ní je patrné, že až do začátku roku 1941 tvořilo cizí dělnictvo v počtu jen několika set osob téměř zanedbatelné procento celkového osazenstva tohoto závodu a zastupovali je příslušníci prvních, Německem podmaněných zemí, po zřízení Protektorátu nejprve Češi a o něco později Poláci, Francouzi, Belgičané a Holanďané; kromě nich sem byli naverbováni též příslušníci spojeneckých zemí, ve velkém množství Italové, v malém počtu též Slováci. Po zahájení války proti Sovětskému svazu stoupl rychle počet civilních dělníků a také válečných zajatců z Ruska, v menší míře z Ukrajiny a o to více z Polska, ale i tak zůstali v Essenu v převaze dělníci z Francie, Belgie a Holandska – zřejmě proto, že essenský závod stál více o kvalifikované síly ze západu nežli o nezaučené, píše nádenické síly z východu.

Podle jiného dokumentu můžeme detailně určit, jak byli v essenské Gußstahlfabrik v době války nasazeni Češi a Slováci, jakož i příslušníci jiných národů ze střední a východní Evropy a z Balkánu:

Tab. č. 4: Detailnější národnostní skladba cizího dělnictva v Gußstahlfabrik 1939–1945

	Češi	Slováci	Jugosl.	Maďaři	Rumuni	Bulhaři	Řekové	Turci	Litevci
1.5.39	269	-	-	-	-	-	-	-	-
1.8.40	99	-	-	-	-	-	-	-	-
1.12.40	61	6	-	8	-	-	-	-	-
1.1.41	61	6	-	7	-	-	-	-	-
1.7.41	60	15	100	7	2	-	-	-	-
1.1.42	55	15	85	7	1	2	-	-	-
1.7.42	51	13	189	6	1	2	-	-	-
1.1.43	1321	8	184	4	1	3	-	-	1
1.3.43	1428	7	176	5	1	26	-	-	2
1.6.43	404	6	161	3	1	39	-	-	2
1.9.43	112	3	144	2	2	63	-	-	1
1.1.44	48	3	126	1	2	52	-	-	1
1.4.44	36	2	148	-	1	9	20	-	1
1.8.44	28	3	104	520*	1	5	21	1	24
1.10.44	25	4	97	520*	1	9	21	1	24
1.12.44	24	3	96	520*	1	8	21	2	24
1.2.45	24	3	94	520*	1	9	20	2	24

* Židé z Maďarska, včetně zabrané Podkarpatské Rusi.

Pramen: D-323 (Dokumente aus Nürnberg, Köln); Gall, L. (2002): Krupp, s. 402–403.

Na samém začátku náboru pracovních sil v cizině, v letech 1938/39, bylo snad možné ještě tvrdit, že první dělníci, kteří přijeli do Essenu za práci ze zemí čerstvě přičleněných k Velkoněmecké říši, nejsou síly v pravém slova smyslu zahraniční a vstoupily do služeb firmy na dobrovolné bázi. Tak se po anšlusu Rakouska ocitlo v Essenu už v červenci 1938 300 kvalifikovaných dělníků z „Východní marky“ a za podobných okolností tu bylo 1. května 1939 registrováno 269 Čechů z „Protektorátu Čechy a Morava“. Je zajímavé, že i když potom počty totálně nasazených Čechů v říši stále rostly a dosáhly ca. půl milionu osob,³⁵ u Kruppa zaměstnaní protektorátní dělníci spíše ubývali a tento stav trval až do podzimu 1942. Teprve na přelomu roku a v prvních měsících roku 1943 došlo k prudkému vzvednutí vlny nově příchozích Čechů na více než 1000 osob, což zařadilo české dělníky po boku Francouzů, Holanďanů, Italů a Rusů mezi v Gußstahlfabrik nejsilněji zastoupené národní skupiny. Ale ani tato početná skupina Čechů nepobyla v Essenu dlouho. Jakmile se obstojně zapracovala v montáži kanónů, byla už na jaře 1943 – k urychlení akce asi přispělo zesílené bombardování Essenu – hromadně přesunuta do nově budovaného Bertina závodu ve Slezsku. Od té doby počet českých dělníků v essenské továrně stále klesal až na bezvýznamných 24 osob na přelomu let 1944/45. Existuje ovšem jiný dokument, rovněž firemní provenience, který významně doplňuje shora uvedená čísla (údaje vždy z konce měsíce). Podle něj pracovali navíc v jiných částech Kruppova koncernu z Protektorátu:³⁶

	1943	červen	srpen	září	říjen	listopad	prosinec				
muži		380	112	94	-	-	-				
ženy		-	-	-	66	60	42				
	1944	leden	únor	březen	květen	červen	červenec	srpen	říjen	listopad	prosinec
ženy		274	284	291	47	63	53	400	570	553	539
	1945	únor									
ženy		606									

Tento dokument čerpá z tabulky, jež je sice časově zúžena na období od dubna 1943 do února 1945, poskytuje nám však detailnější informace: registruje počet dělníků z Protektorátu téměř každý měsíc, rozlišuje muže a ženy a zachycuje nasazení českého dělnictva v dalších částech Kruppova koncernu, konkrétně ve Widiafabrik (Essen, Bremen, Wuppertal), jež vyráběla podle Kruppova patentu válečně důležitou speciální ocel „widia“ (tvrdou jako diamant). Tuto tabulku neprovází v TWC žádný komentář, nicméně můžeme soudit, že uvedenými zde čísly se nikterak nevyklučují údaje z předchozí tabulky o počtu Čechů v essenské Gussstahlfabrik, naopak je možné obě čísla sčítat. Dostaneme se tím blíže k sumárnímu číslu českých dělníků a dělnic, kteří museli nuceně pracovat v Kruppových zbrojních závodech, i když jen v západní části Německa. Víme však, že také v jiných velkých závodech Kruppova koncernu, v rheinhausenské huti, v magdeburském Grusonwerk, v kielské loděnici Germaniawerft aj., pracovala spousta cizích dělníků a není vyloučeno, že i tam byli nasazeni Češi. Nepochybné je zatím jen to, že od léta 1943 do konce roku 1944 nasadila fa Krupp velké množství Čechů z Protektorátu v nově stavěném Bertině závodu v Markstaedtu v Horním Slezsku. Koncem srpna 1943 jich tam bylo soustředěno už 2 038 (z větší části síly předtím pracující na zapracování ve výrobě děl v Essenu) a podle stavu k 29. 2. 1944 jich tu bylo registrováno 1 568, tvořice tu mezi cizími dělníky, válečnými zajatci a koncentračními vězni daleko nejpočetnější národní skupinu.³⁷ Sloučíme-li všechny dílčí roztroušené údaje v jeden, dospějeme k prozatímnímu

35 Průcha, V. a kol. (2004): *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992, I. díl období 1918–1945*. Brno, 2004, s. 502.

36 Dokument NIK-4022, TWC vol. IX, tab. za s. 674.

37 Srov. blíže Jindra, Z. (2000): *Dva nové zbrojní závody*, s. 428.

sumárnímu počtu, že ve vrcholných letech války bylo v Kruppově koncernu totálně nasazeno při nejmenším:

1. 3. 1943	celkem 1 428 Čechů,
1. 9. 1943	celkem 2 038 + 112 = 2 150 Čechů,
koncem února 1944	celkem ca. 40 + 1 568 = 1 608 Čechů.

Co se týká Slováků, ti přijali, jak se zdá, práci u Kruppa jako státní příslušníci spojenecké země na dobrovolné bázi a jako takoví požívali mezi cizinci jistých výhod, jmenovitě směli po vypršení pracovní smlouvy bez problémů opět nastoupit cestu domů, na rozdíl od Čechů, kteří se z nasazení do říše – podle představ R. Heydricha – už neměli nikdy vrátit (pokud byli způsobilí poněmčeni).³⁸ Přesto se nedá říci, že by se Slováci přes rozličné výhody na práci do říše nějak hrnuli. Do Essenu jich přišlo za celou válku tak málo, že se tam mezi tisícovkami cizích dělníků přímo ztráceli, podobně jako Maďaři, Rumuni, Litevci a dělníci z balkánských zemí, s jistou výjimkou Jugoslávčů, z nichž se v Essenu nejvíce angažovali Slovinci. Když připočteme ke shora uvedenému nepatrnému počtu slovenských dělníků v Gußstahlfabrik (viz níže první číslo) stejně malý počet Slováků, registrovaných ve Widiafabrik (druhé číslo), máme po ruce alespoň pro druhou polovinu války přibližné údaje o celkovém počtu Slováků, kteří pracovali u Kruppa:³⁹

koncem června 1943	6 + 6 = 12	v dubnu 1944	2 + 2 = 4
koncem srpna 1943	3 + 3 = 6	v září 1944	4 + 4 = 8
v září 1943	asi 3 + 3 = 6	v lednu 1945	3 + 3 = 6.

Je však otázkou, zda se slovenští dělníci nevyhýbali práci jen u Kruppa, neboť soudě podle statistiky říšského ministerstva práce jich např. ke dni 20. 1. 1942 pracovalo v celé říši celkem 54 175 (i když to bylo podstatně méně než 140 693 dělníků, pocházejících z protektorátu).⁴⁰

Z jiných firemních údajů vyplývá, že první Češi se objevili v Essenu nezávisle na sobě při nejmenším ve dvou skupinách. O jedné víme, že přijela do Essenu v ucelené sestavě už měsíc po vyhlášení Protektorátu, konkrétně 24. dubna 1939, a tvořilo ji 90 horníků, nebyla tudíž určena přímo k práci v Gußstahlfabrik, nýbrž k doplnění osazenstva přilehlých Kruppových uhelných dolů. Zajímavé však je, že v době jejich příjezdu už pracovala v Essenu druhá a skoro dvakrát početnější skupina 179 dělníků, označená jako „čeští a slovenští krajané“. Ti tam, jak se zdá, přijeli už předtím, pravděpodobně však ne najednou, nýbrž údajně „na základě individuálních pracovních smluv.“⁴¹ Tyto formulace naznačují, že by mohlo jít o Čechoslováky, naverbované pro práci v Essenu ještě v období druhé republiky, pro což se nám nabízejí dvě na sobě nezávislá vysvětlení. Za prvé je možné, že Kruppovým agentům se podařilo získat první část dělníků z okruhu Čechů, kteří po mnichovské dohodě neopustili tzv. „sudetskou župu“, byli tam však diskriminováni při hledání práce.⁴² V druhém případě využili Kruppovi agenti toho, že v lednu – únoru 1939, za stavu ještě dosti značné nezaměstnanosti v druhé republice, bylo v jednáních mezi Prahou a Berlínem dosaženo dohody o podmínkách a kvótách vyslání prvních ca. 40 000 pracovních sil do říše. Je známo, že na základě těchto dohod, převzatých a rozšířených protektorátní vládou, odjely z Prahy a Brna už 30. března a 1. dubna první

38 Srov. Brandes, D. (1999): *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*. Praha 1999, s. 283–284.

39 Dok. D-323 (Dokumente aus Nürnberg, Köln); Dok. NIK- 4022, in TWC vol. IX., tab. za s. 574.

40 Dokument NID-14862 (Dokumente aus Nürnberg, Köln).

41 Gall, L. (2002): *Krupp*, s. 400.

42 Srov. Mainuš, F. (1970): *Totální nasazení*, s. 32.

transporty s českými dělníky via říše a že do konce června tam bylo vypraveno už cca. 50 000 Čechů. V té době se dá hovořit o tom, že zhruba skončila první etapa náboru pracovníků pro říši v okupovaných českých zemích: podařilo se jí podchytit asi polovinu nezaměstnaných a navíc je získat na podkladě dobrovolných přihlášek, příslibem vyšších (nominálních) mezd a příplatků, dobrého ubytování, stravování aj.⁴³

Fa Krupp použila při tomto náboru zvláště důmyslných metod. Jeden český inženýr po válce před norimberským soudním tribunálem vypověděl, že skupinu 150 mužů při jejich odjezdu z Prahy 4. června 1939 přišli na nádraží pozdravit dva Kruppovi funkcionáři, uvedli je do pěti spacích vagónů a dali jim na cestu balíček s občerstvením. Stejněho uvítání se jim dostalo při příjezdu do Essenu. Byli dopraveni přistavenými autobusy do Kruppova kasina, tam bohatě pohoštění a poté společně ubytováni v budově s koupelnami, čerstvým ložním prádlem a pokojskými.⁴⁴ Tato akce byla, jak se zdá, ovšem ojedinělá, nemáme žádné doklady o tom, že by se ještě někdy v této podobě na území protektorátu opakovala. Spíše je ilustrací toho, že v počáteční fázi německého úsilí o získání cizích pracovních sil měly ještě velké firmy jistý individuální prostor pro jejich najímání vlastními agenty.

Pracovní a životní podmínky cizích dělníků u Kruppa

Pracovní podmínky cizích dělníků, v tom i Čechů, kteří museli za války nuceně nebo přímo otrocky pracovat v Kruppových závodech, můžeme tu jen krátce nastínit. Vcelku se vymykají všem do té doby známým představám, dokonce i těm, jaké jsme si vytvořili o přetěžkové práci a životě prvních továrních dělníků v počátcích průmyslové revoluce nebo o otrocích ve Spojených státech počátkem 19. století. Ponecháme-li stranou už beztak drastický způsob jejich povinného nástupu k pracovní službě, přidělení pracovní knížky a hromadného transportu do říše, byl vlastním zlomem v jejich životě nástup do práce v německých podnicích.

Norimberskému soudu byly předloženy důkazy o tom, že Kruppův koncern používal práci nuceně nasazených cizích dělníků celkem v 76 závodech v Německu a ve 3 závodech ve Francii, že nasadil ve zbrojní výrobě v asi 58 závodech v Německu a v okupovaných zemích protiprávně a ve velkém rovněž válečné zajatce a že stejně bezostyšně využíval k otrocké práci nejméně v 5 závodech v Německu, v 1 závodě ve Francii, v proslulé polské Osvětimi (Auschwitz) a v Marktstaedt u Vratislavi KZ-vězně. Obžalovaní ve svých výpovědích před soudem pod tíhou důkazů nakonec přiznali, že věděli o tom, že všichni tito lidé nepřišli do Německa pracovat dobrovolně, nýbrž byli tam buď zavlečeni nebo jim to bylo úředně a pod různými pohrůzkami přikázáno. Firma Krupp se většinou necítila vázána vůči těmto pracovníkům žádnou pracovní smlouvou, vycházejíc z toho, že pracovní podmínky jim jednostranně vnutily už pracovní úřady a Německá pracovní fronta (DAF). Firma s nimi namnoze nakládala ne jako se svobodnými pracovními silami, nýbrž jako s „materiálem“, který byl povinen podávat vysoké pracovní výkony, nemusel být ani dobře živen a šacen a mohl být podle libosti překládán z místa na místo, aniž by přitom bylo nutné jej spravedlivě odměňovat. Nikdo z nuceně nasazených dělníků neměl ani právo sám si svobodně zvolit druh práce, o tom rozhodovala spolu s pracovním úřadem podle svých momentálních potřeb jedině fa Krupp, konkrétně její speciální útvar „pracovního nasazení“. Zachované podnikové statistiky jasně ukazují, že tyto síly, zejména tzv. Ostarbeiter byly Kruppem z velké části využívány k práci na nejnamáhavějších výrobních

43 Mainuš, F. (1970): *Totální nasazení*, passim. Král, V. (1959): *Otázky hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích v l. 1938–45*, sv. III. Praha 1959, passim.

44 Manchester, W. (1968): *Krupp. Zwölf Generationen*. München 1968, s. 459.

úsecích. Tak bylo nasazeno např. k dobývání uhlí, železné rudy a kelímkové hlíny ve firemních dolech:

v září 1943 celkem 6 624 cizích civilních dělníků a 7 020 válečných zajatců a
v září 1944 celkem 7 931 cizích civilních dělníků a 9 271 válečných zajatců.⁴⁵

Stejně výmluvným svědectvím je poměr mezi zaměstnanými domácími (německými) a cizími dělníky (včetně válečných zajatců) v horkých a zvláště namáhavých provozech essenské Gußstahlfabrik, jak jej zachytila statistika z ledna 1944:⁴⁶

ve vysokopecním závodě	150 : 219
ve stavbě obrněných vozidel 2	135 : 65
ve výrobě martinské oceli	640 : 447
ve stavbě obrněných vozidel 3	661 : 511
ve výrobě elektrooceli	328 : 267
ve stavbě obrněných vozidel 4	565 : 325
ve stavbě obrněných vozidel 1	677 : 162.

Existovaly jen určité rozdíly v zacházení s cizími civilními dělníky dané tím, že byli výnosem Hlavního úřadu pro říšskou bezpečnost (RSHA) podle rasistických a zahraničně politických hledisek rozděleni na „západní“ a „východní“, přičemž s prvními se mělo jednat lépe, s druhými hůře.⁴⁷ Druhou kategorií tvořili Rusové, Ukrajinci, Poláci, Srbové, Slovinci a také Češi, ale i uvnitř této slovanské skupiny se nezacházelo se všemi stejně, nejhorší pozici měli „Ostarbeiter“ (Rusové, Ukrajinci, Poláci), Češi zjevně požívali menších úlev. „Východní dělníci“ se lišili od ostatních už svým vnějším ustrojením: ti s horším chováním a výkonem, jakož i nově příchozí měli na hrudi příšivku s označením „OST“, ti lepší nosili toto označení na levé paži. Otřesné byly už podmínky, za nichž byli tito dělníci z východu transportováni – např. v létě 1941 přijeli do Essenu podle očitých svědectví německého železničáře „těsně namačkání“ do nákladních vagónů, z nichž je Kruppovi dozorcí rychle vyháněli, při tom jimi „postrkovali, kopali do nich a vůbec s nimi bestiálně zacházeli“.⁴⁸ Byli ubytováni v lágrech za ostnatým drátem, z nichž mohli vycházet pouze na zvláštní povolení, a to jen po skupinách a pod dozorem. Také do práce a nazpět byli hromadně eskortováni, měli také zakázáno psát domů a přijímat dopisy, s výjimkou dvou korespondenčních lístků měsíčně. Při tom bylo pro poměry u Kruppa příznačné, že když dal Sauckel později příkaz drátěné ploty odstranit ve snaze pozvednout nízkou pracovní morálku „východních dělníků“, musel osobně přijet do Essenu, aby přiměl ředitelství ke splnění tohoto příkazu.⁴⁹

Češi se mohli naproti tomu stejně jako západní dělníci ve volném čase až do večerky z ubikací vzdalovat, navštěvovat obchody a hostince, korespondovat s domovem, přijímat i balíčky a posílat domů úspory. Ale jejich životní poměry nebyly zdaleka tak růžové, jak by se snad dalo soudit podle vybraného chování firemních zaměstnanců v době prvních náborů. Všichni byli nuceni se podrobit tuhému pořádku panujícímu ve fašistickém Německu. V továrně bedlivě sledovalo jejich pracovní výkonnost a disciplínu závodní byro pro pracovní záležitosti a ve volném čase sledovali každý jejich krok, chování, problémy a nálady příslušníci závodní stráže (Werkschutz) a podnikové bytové správy; příslušná úřední místa kontrolovala i jejich korespondenci. Tak bylo na jedné straně brzy

45 Tamtéž, s. 424–429, sumarizace Z. J.

46 Dokument NIK-11219 (Dokumente aus Nürnberg, Köln).

47 Herbert, U. (1999): *Fremdarbeiter*, s. 220.

48 Dokument D-321, US-893. In. IMG, Bd. 16, s. 593.

49 Dokumenty NI-1978, NIK-10496 (Dokumente aus Nürnberg, Köln).

zaznamenáno jisté napětí mezi Čechy a Slováky (asi v odezvě na vnitropolitický rozchod obou zemí po Mnichovu) a též rušení „domovního klidu a pořádku“ v důsledku opíjení po mzdové výplatě, což řešilo vedení firmy povoláním gestapa a zatýkáním lidí; mimoto se šířila nespokojenost s převážně bramborovým jídelm v závodní kuchyni. Na druhé straně firmu překvapila nezvyklá šetrnost českých dělníků, jejich snaha posílat rodinám co nejvíce z uspořené peněz; jen od července do října 1939 zaslalo 447 českých dělníků svým rodinným příslušníkům v protektorátu 30 661 RM.⁵⁰ Jaké mzdy jim podnik vyplácel přesně nevíme, ale opřeme-li se o záznamy protektorátních úřadů, dostávali asi jako všichni čeští dělníci v říši mzdu podle platných tarifů, vcelku shodnou s německými dělníky. Na rozdíl od nich byli však většinou zařazeni na hůře placená místa se mzdou 50–70 Pf. za hodinu; pouze hrstka kvalifikovaných dělníků dostávala 80–100 Pf/hod. Jejich výhodou bylo jen to, že měli podle původních příslibů nárok na různé přídatky: Krupp konkrétně poskytoval měsíčně 50 RM odlučného a k tomu živitelům rodin příplatek k hodinové mzdě ve výši 2 Pf na manželku a 3 Pf na každé dítě. Po pravdě ovšem byly reálné mzdy daleko nižší: jednak byly hrubé mzdy kráceny zhruba o 10–15 % různými srážkami, jednak byla v Německu většina životních potřeb přibližně o jednu třetinu dražší než doma.⁵¹ Není divu, že mnozí čeští dělníci zklamaní touto životní realitou buď vyměnili práci u Kruppa za lépe placenou práci v jiném podniku (což bylo před válkou ještě dovoleno) anebo se vrátili na podkladě v té době ještě dobrovolně uzavřených pracovních smluv domů. Jinak bychom si asi stěží dovedli vysvětlit fakt jejich dosti velké fluktuace: z původních ca. 400 dobrovolně najatých Čechů jich po půl roce, v lednu 1940, zůstalo v Essenu už jen 110.⁵² Ale i potom počet českých dělníků v Gußstahlfabrik stále klesal až ke stavu 51 osob na prahu léta 1942. Poté zasáhla do tohoto vývoje shora zmíněná akce generálního zplnomocněnce Sauckela zvýšit stavy pracovníků ve zbrojním průmyslu, jež přiměla také protektorátní úřady k tomu, aby zmobilizovaly celé ročníky a transportovaly do říše koncem roku 1942 a v prvních měsících roku 1943 celkem 68 133 mladých mužů a žen z ročníků 1918–1922.⁵³

V té době došlo rovněž k podstatnému zhoršení pracovních a životních podmínek českých dělníků v říši. Přechod nacistického Německa k dalekosáhlé regulaci a maximálnímu využití všech pracovních sil s sebou přinesl prodloužení pracovní doby na 10 a více hodin a práci na směny, často i v neděli, zákaz měnit zaměstnání a zastavení dovolených k návštěvě rodiny, zavedení lístků na potraviny a jiné zboží, zhoršené stravování a ubytování aj. Podle obecných Sauckelových pravidel bylo nyní nemožné, aby někdo z cizích civilních dělníků svévolně opustil práci. Existovaly jen drobné odlišnosti. V oběžníku ředitelství firmy z 12. 2. 1943 bylo dáno všem provozním úsekům Gußstahlfabrik na vědomí: „Generální zplnomocněnc pro pracovní nasazení opětovně poukázal na to, že cizinci, jimž vyprší (pracovní) smlouva, mají být dále zaměstnání. Pokud neprohlásí, že jsou k tomu dobrovolně ochotni, budou zavázáni pracovním úřadem k služební povinnosti.“ Z toho byli vyjmuti jen civilní dělníci z Francie, Belgie a Holandska a výjimkou byli rovněž Slováci, Bulhaři, Dánové, Chorvaté, Italové, Maďaři, Rumuni a Španělé, kteří byli po uplynutí smlouvy volni. Na druhé straně bylo stanoveno, že „východní dělníci a Poláci jsou povinni neomezenou službou.“⁵⁴ Češi nebyli v tomto výčtu výslovně jmenováni, ač jich v té době pracovalo v Gußstahlfabrik přes 1300, asi to nebylo zapotřebí, protože byli už opatřením protektorátních úřadů vázáni pracovní povinností a firma s nimi mohla volně manipulovat.

50 Gall, L. (2002): *Krupp*, s. 400–401.

51 Mainuš, F. (1970): *Totální nasazení*, s. 105–108.

52 Gall, L. (2002): *Krupp*, s. 401.

53 Mainuš, F. (1970), *Totální nasazení*, s. 66–69.

54 Dokument NIK-6705 (Dokumente aus Nürnberg, Köln).

Postupem doby se zhoršovalo i ubytování tisíců cizích dělníků. Firma zprvu pro tyto účely zabrala různé veřejné prostory, např. školy, záhy však byla nucena stavět pro tyto dělníky ve spěchu a s co nejmenšími náklady provisorní dřevěné ubikace a celé tábory; např. v první polovině roku 1943 existovalo v Essenu a okrajových obcích takových táborů celkem 57 pro 48 970 osob, z nichž jen 7 táborů obývali němečtí svobodní dělníci. Ze seznamu těchto táborů se dovídáme, že tři tábory s celkovou kapacitou 1 500 lůžek obývali tehdy samostatně Češi (v jednom případě společně s malou skupinou „West Ukrainians“ = Rusíni?). Dotyčný seznam svědčí nepřímou též o tom, jakým otřesným způsobem se změnilo ubytovací podmínky pro naprostou většinu obyvatel těchto lágrů v důsledku velkého bombardování Essenu a Kruppových závodů počínaje březnem 1943; tehdy se kromě deseti všechny tyto tábory ocitly v troskách, v mnoha případech byly zasaženy i dvakrát po sobě; ze tří českých táborů byl ušetřen jen jeden menší v Altenessenu s kapacitou 200 lůžek. Kolik lidí při těchto náletech zahynulo, protože pro ně nebyly vybudovány žádné ochranné kryty, a kde všude museli přeživší lidé nouzově spát, o tom firemní zpráva mlčí.⁵⁵

Četná jsou rovněž svědectví o nedostatečném a závadném stravování cizích, zvl. „výhodných dělníků“ a ruských válečných zajatců v Kruppových službách. Vypovídá o tom např. následující otřesné svědectví: „Často se stávalo, že když byly v poledne nádoby s jídlem (pro zajatce – Z. J.) otevřeny, vyšel z nich hnilobný zápach. Němečtí dělníci se drželi za nos, když se k těmto kbelíkům přiblížili... Ani v Kruppových kuchyních se nedělo nic pro zlepšení těchto poměrů. Vzpomínám si na případ, kdy ... byl špenát rovnou z vozu vidlemi házen do kuchyňských kotlů, aniž by byl přebrán a vyprán“.⁵⁶ Že však nebyla ani strava západních dělníků včetně Čechů o mnoho lepší, ukazuje hlášení firemní bytové správy z 28. 8. 1942, podle něhož se okolo osmé hodiny večer předchozího dne srotilo 40–60 českých dělníků z ubytovny Essen/Spennestr. před kuchyňským barákem, dva jejich mluvčí vnikli do kuchyně a žádali na šéfkuchaři, aby mohli nahlédnout do kotle s masem. Když to kuchař odmítl a z kuchyně je vykázal, shromáždění dělníci se nerozešli, naopak zaujali „výhružný postoj“ a zasypali proti nim přivolanou závodní stráž kamením. V nastalé bitce musel být jeden Čech (zřejmě po úderu ocelovým prutem, jimiž byli příslušníci závodní stráže vybaveni) odvezen do nemocnice a na obou stranách bylo několik lidí lehce zraněno.⁵⁷ Toto střetnutí nebylo náhodné. Nářky a stížnosti na nekvalitní, ochuzené a závadné jídlo, na „příliš vodnaté polévky“ bez tuku, zeleniny a byť jen malého kousku masa se množily v té době také z jiných stran, ba dostávaly se anonymně až na stůl nejvyšších státních činitelů. Tak např. vrchní velitelství armády (OKW) upozornilo firmu 15. října 1942 telefonicky (opakovaně) na to, že válečným zajatcům náleží plné stravovací dávky a že v poslední době obdrželo od svých služeben a anonymně od místních obyvatel „značně závažné stížnosti na to, jak firma Krupp zachází s válečnými zajatci (obzvláště, že bývají bití a nedostávají příslušející jim stravu a volnost aj., že po šest týdnů nedostali ani brambory). To všechno se jinde v Německu už vůbec neděje“, dodal mluvčí OKW.⁵⁸ S podobnými nedostatky se setkal při jedné návštěvě Gußstahlfabrik také ministr A. Speer. Podle svých pamětí zjistil, „že přiděly ruských dělníků byly natolik nízké, že nemohli podávat náležité výkony.“ Oznamoval to Hitlerovi, který údajně „nařídil, aby ti lidé byli lépe živeni“.⁵⁹ Pověst „vzorného nacionálně socialistického podniku“, jak zněl titul oficiálně vyznamenané fy Krupp, tím však asi mnoho neutrpěla.

55 Dokument NIK-10214, in TWC vol. IX., s. 678–679.

56 Dokument NIK-12911 (Dokumente aus Nürnberg, Köln).

57 Dokument NIK-15531 (Dokumente aus Nürnberg, Köln).

58 Národní archiv Praha, Nor. X., zahajovací výklad obžaloby, s. 93.

59 Serenyová, G. (1998): *Albert Speer: Zápas s pravdou*. Praha, 1998, s. 351.

Velmi tvrdý režim panoval pro všechny cizí dělníky v samotném pracovním procesu. Fa Krupp postihovala sebemenší přestupky vůči kázni, malou pracovní výkonnost (tzv. Bummeln = lelkování v práci) a nízkou docházku celou škálou vnitrozávodních trestů od pořádkových až po peněžní, např. peněžní srážkou od průměrného denního výdělku až do výše jedné týdenní mzdy, odnětím přídatkových lístků na potraviny a pod. Firma přitom opět odlišovala přestupky „západních“ a „východních dělníků“: na první platily stejné tresty jako pro dělníky německé, naproti tomu provinivší se Rusové, Poláci a také Češi byli bez dalšího předání k potrestání závodní stráží, příp. gestapu. Těmto dělníkům mohla být např. za trest až na tři dny v týdnu odeprána teplá strava, mohli být zařazeni do trestných oddílů nebo na tři dny zavřeni.⁶⁰ Že byli čeští dělníci při trestech postaveni zcela na roveň „východním dělníkům“, o tom přímo vypovídá jeden z oběžníků Gußstahlfabrik z ledna 1944: „U Poláků, Čechů a východních dělníků je třeba nasadit podstatně přísnější metr. Vnitrozávodní tresty by měly dopadnout tvrději, mimozávodní opatření nastoupit dříve.“⁶¹ Mimozávodním opatřením se rozumělo nahlášení gestapu, např. když dotyčný dělník bez omluvy chyběl více dní v práci nebo se pokusil utéct; gestapo zařadilo takové dělníky buď na čtyři týdny do pracovního výchovného tábora (AEL) při továrně anebo je poslalo rovnou do koncentračního tábora. Daleko nejtvrdějším trestům byli vystaveni „východní dělníci“ a ruští váleční zajatci, kteří byli podle nacistické terminologie považováni za méněcenné „podlídi“ a nebezpečné „bolševiky“ a jako takoví drženi v izolaci na okraji společnosti: mimo služební styk se s nimi nikdo nesměl stýkat a mluvit nebo jim dokonce z útrpnosti podstrčit kus chleba, šatstva nebo peníze. Němečtí dělníci byli před takovým jednáním důrazně varováni velkými plakáty, které měli denně na očích na mnoha místech továrny. Jako příklad uveďme, že jeden německý dělník byl za podstrčení kousku chleba Rusovi vedením dílny ihned nahlášen gestapu, odsouzen na 4 měsíce do vězení, načež byl tento trest všem pro výstrahu oznámen na vývěsní tabuli. Nebo jiný přečin: stalo-li se, že vyhladovělí „východní dělníci“ ukradli pár brambor či cibulí, byli biti tak dlouho dokud jim tyto na těle samy nezměkly.⁶² Mnohdy byli tak vyhladovělí, že fyzicky nestačili na přidělenou jim těžkou práci a byli za to přímo v dílně německým předákem před očima ostatních surově zbiti. U Kruppa to však nebylo podle výpovědi jiného svědka nic mimořádného, naopak byla to „nejobvyklejší metoda, jak tyto lidi přidržet k práci“.⁶³ Pro zvláště „provinilé“ ruské dělníky a válečné zajatce zřídila závodní stráž dokonce speciální mučírnu přímo ve své centrále, ve sklepě hlavní správní budovy: tito dělníci dostali nejprve výprask gumovými obuškami a potom byli na dlouhé hodiny zavřeni do úzkých železných skříňek; podobné skříňky byly podle četných jiných svědectví, doložených před soudem i fotografiemi, používány ke stejným účelům také v jiných dílnách a táborech Kruppova podniku v Essenu.⁶⁴ Příslušníci SS, DAF a závodní stráž (Werkschutz) v Gußstahlfabrik neslyšeli ani na to, když se v únoru 1942 jeden z vedoucích činitelů lokomotivky přimlouval za lepší stravu 23 přidělených mu ruských válečných zajatců s odůvodněním, že z hladu nejsou vůbec s to konat těžkou práci a lokomotivka kvůli tomu neplní dodávky. Dotyční funkcionáři na to cynicky odpověděli: „nehodí-li se jeden, bude schopný jiný, bolševici jsou lidé bez citu, když statisíce pojdou, přijdou na řadu další statisíce ... Dodávky tu jsou vedlejší věcí.“⁶⁵

60 Dokumenty NIK-4302, 6704, 10478, 10480, 10481 (Dokumente aus Nürnberg, Köln); Národní archiv Praha, Nor X, karton 403, s. 4028.

61 Národní archiv Praha, Nor X, karton 403, s. 4013; NIK-10670 (Dokumente aus Nürnberg, Köln).

62 Dokumenty NIK-12278, 13276 (Dokumente aus Nürnberg, Köln).

63 Dokument NIK-12275 (Dokumente aus Nürnberg, Köln).

64 IMG, Bd. 16, s. 594, 609; Dokument NIK-7155, TWC vol. IX., s. 1269–1270. Podobně další svědectví NIK-7157, 12910, 13280 (Dokumente aus Nürnberg, Köln).

65 Dokument D-361, US-893, in IMG, Bd. 16, s. 589–590.

Závěr

V takovém líčení bychom mohli pokračovat a rozebírat stovky dalších dokumentů, které byly v letech 1946–1948 předloženy norimberskému soudnímu tribunálu v procesu s hlavními válečnými zločinci a v tzv. následném procesu „Case 10“ proti 12 vedoucím činitelům firmy Krupp v čele s Alfriedem Kruppem von Bohlen und Halbach, který byl od vydání speciálního Hitlerova „Lex Krupp“ (1943) jediným majitelem koncernu. Obžalovaní byli sice nakonec zproštěni viny ve dvou hlavních bodech obžaloby, ze zločinu proti míru a z účasti na spiknutí proti míru, ale neunikli obvinění z osobní odpovědnosti, příp. účasti na zločinných přečinech, jak je formuloval třetí bod obžaloby:⁶⁶ že ve jménu firmy a prostřednictvím svých funkcí v čelných průmyslových svazech (Reichsvereinigung Kohle, Reichsvereinigung Eisen aj.)

- vyvíjeli soustředěný tlak na úřady, aby mohli do zbrojní výroby k nucené a otrocké práci v rozporu s normami mezinárodního práva nasadit desetitisíce cizích civilistů, válečných zajatců a koncentračních vězňů,
- dovolili, aby tito lidé byli na půdě Kruppova koncernu bezmezně vykořisťováni, uráženi, mučeni a pronásledováni z politických, rasistických a náboženských důvodů,
- spolupracovali při těchto nelidských činech s armádou, SS a gestapem.

Rozsudek, vynesený 31. 7. 1948, uložil jedenácti obžalovaným (jeden byl osvobozen) celkem 95 let vězení, jež si však zdaleka neodseděli. Přála jim studená válka. Alfried Krupp byl z vězení propuštěn už v lednu 1951.

Zahraniční dělníci (zvl. Čechoslováci) na nucené práci v Kruppových závodech v letech 1939–1945

Zdeněk Jindra

Abstrakt

Studie se v převážné míře opírá o dokumenty z procesu s hlavními válečnými zločinci a z následného procesu „Fall 10“ proti Alfriedovi Kruppovi a 11 ředitelům firmy Krupp před Mezinárodním soudním tribunálem v Norimberku 1946–1948. Předmětem studie je protiprávní využívání občanů okupovaných zemí, jakož i válečných zajatců a vězňů koncentračních táborů k nucené práci v německé válečné ekonomice 1939–1945 a speciálně ve zbrojní výrobě v Kruppových závodech, se zvláštním zřetelem na využití českých dělníků.

Mobilizace pracovního trhu v okupovaných zemích Evropy začala být aktuální ze dvou důvodů: za prvé, po zahájení válečných akcí byly desetitisíce německých mužů povolány k vojenské službě a těchto odvodů nebyly ušetřeny ani velké podniky jako Krupp (tabulka 1), za druhé, nacistická vláda si slibovala od masového nasazení cizích pracovních sil podstatné zvýšení výroby válečného materiálu. K tomu účelu byly zřízeny ministerstvo pro výzbroj a munici (F. Todt 1940–1941, A. Speer 1942–1945) a úřad zplnomocněnce pro pracovní nasazení (F. Sauckel 1942–1945). Sauckel dal už na začátku své působnosti deportovat na nucené práce do říše 2 300 000 cizích civilních osob, z toho 79 451 mužů

---

66 TWC, vol. IX., s. 111 a násl.

a žen z protektorátu. Do roku 1944 vzrostl celkový počet cizích dělníků a pracovně nasazených válečných zajatců v německém hospodářství na cca 7,5 milionů. Nucená a otrocká práce těchto lidí byla v rozporu s mezinárodními úmluvami z Haagu a Ženevy.

V soudním jednání bylo prokázáno, že ředitelé Kruppova koncernu věděli, že cizí dělníci většinou nepřijeli pracovat do říše dobrovolně, přesto sami vyvíjeli iniciativu při jejich získávání a stejně tak sami žádali o přidělení válečných zajatců a vězňů koncentračních táborů. Žádostem fy Krupp věnovaly úřady říše a orgány NSDAP velkou pozornost a vyhradily jí při vyřizování „zkrácený postup“. Přesný počet těchto sil ve všech válečných letech je k dispozici pouze pro Gußstahlfabrik v Essenu, kde kulminoval počátkem roku 1943 (tabulka 2). Stav cizích dělníků v celém koncernu lze zachytit jen pro období 1943–1945 (tabulka 3). V září 1944 pracovalo v Kruppově koncernu celkem 78 184 cizích pracovníků, podle jiných údajů dokonce 97 952 osob. Přehled národnostní struktury cizích pracovníků v Gußstahlfabrik poskytují tabulky 2 a 4.

Na samém začátku čeští a slovenští dělníci přijali práci u Kruppa ještě na základě dobrovolných pracovních smluv, jedna část snad ještě před 15. březnem 1939, druhá část krátce po tomto datu, ale brzy nato protektorátní úřady začaly české dělníky k nastoupení práce v říši donucovat. V essenské továrně dosáhli Češi nejvyššího stavu v lednu – březnu 1943 (1428 osob) a v Bertha-Werk/Markstaedt v září 1943 (2 038 osob). Naproti tomu Slováci jako příslušníci spojeneckého státu pracovali v říši v daleko menším počtu a výhradně v dobrovolném pracovním svazku, u Kruppa pouze v počtu několika málo osob.

Pracovní a životní podmínky cizích dělníků u Kruppa byly neobyčejně tvrdé, nicméně existovaly rozdíly mezi postavením „západních“ a „východních dělníků“. Poněkud mírnější forma byla aplikována u Francouzů, Holanďanů a Belgičanů, naproti tomu velmi brutální a přísná forma vůči Rusům, Ukrajincům a Polákům. Postavení Čechů bylo někde uprostřed: např. dostávali podobné mzdy jako západní dělníci, jejich tábory nebyly obehnány drátěným plotem a byli také relativně volní po pracovní době, mohli bez omezení korespondovat s domovem a posílat tam ušetřené peníze atd., avšak v případě provinění byli trestáni stejně přísně jako východní dělníci.

Klíčová slova: Kruppův koncern 1939/45; zaměstnávání cizích dělníků; Čechoslováci na nucené práci u Kruppa.

The Foreign Workers (especially Czechoslovaks) in Compulsory Labour Service at Krupp-Concern from 1939 till 1945

Abstract

The study is based on suit-serious measures of documents both from the process with major war criminals and from following process called “Case 10” with Alfred Krupp and eleven heads of Krupp-concern before the International Military Tribunal (Nuremberg from 1946 to 1948). The topic of this study is the illegal exploitation of citizens from occupied countries, prisoners of war and concentration camps in compulsory labour service of German war economy. There was a special accent for using Czech workers in the Krupp-concern.

The mobilization of labour market in the occupied countries of Europe began to be urgent from two reasons: first, after the outbreak of war thousands of German men had to take the military duties and the big enterprises as Krupp were not exception (table 1);

second, the Nazi government expected from mobilization of great number of foreign labour forces the substantial raising of the war material production. To this purpose they formed „Reichsministerium fuer Bewaffnung und Munition“ (F. Todt 1940–1941, A. Speer 1942–1945) and „Amt des Generalbevollmaechtigten fuer Arbeitseinsatz“ (F. Sauckel 1942–1945). Sauckel ordered in the first months of his activity the deportation of 2,300,000 workers from occupied countries to the compulsory labour service in „Reich“; from this number the citizens of Protectorate included 79 451. These deportations culminated in 1944 when the number of all foreign workers and other compulsory workingmen in German war economy increased to circa 7,5 millions. The compulsory and slavery labour service was in contradiction to the criteria of international conventions of Haag and Geneva.

In the trial proceedings in Nuremberg it was proved that the heads of Krupp concern were aware of the involuntary employment of the foreign civil workers, prisoners of war and concentration camps in Germany. Despite this they exerted own initiative to get them and asked for distribution of all these workers. The public authorities of „Reich“ and NSDAP took special care of Krupp’s demands and reserved them by fulfilment the „briefly procedure“. The accurate number of the foreign workers in all years of war is known only for Gußstahlfabrik/Essen, with culmination in the beginning of 1943 (tab. 2). The whole number of foreign workers in all Krupp-concerns we can find only in period from 1943 to 1945 (tab. 3). In September 1944 the Krupp-concern employed all in all 78,184 foreign workers, according to another dates 97,952 people. Review of the nationality structure of the foreign workers in Gußstahlfabrik is presented by tables 2 and 4.

At the beginnings some dozens of Czechs and Slovaks accepted the labour by Krupp on the bases of voluntary contracts, one part perhaps before 15th of March 1939 and another part a short time after this date. But after several months the public authorities of Protectorate started to force Czech people to work in “Reich”. In March 1943 the Czech workers in Gußstahlfabrik/Essen achieved the highest number (1,428) and in August 1943 in Bertha-Werk/Markstaedt in Upper Silesia (2,038). On the other hand Slovaks worked in more less number in „Reich“ and also in Krupp factories, moreover in the voluntary relation (tab. 4).

The labour and life conditions of foreign workers in Krupp factories were very hard nevertheless there were differences between the position of „west“ and „east“ workers. Rather more moderate form was established to French, Dutch and Belgians, on the other hand the life conditions were in brutal and rigorous form applied to Russians, Ukrainians and Poles. The position of Czech workers was somewhere in the middle: for example they earned similar wages such as the west workers, their camps were not surrounded with wire fence, they became relative free after the labour time, they could keep touch with families without restrictions and sent saved money there etc. But in case of making offence they were punished as strictly as east workers.

Key words: World War II; Krupp concern; employment of foreign workers; Czechoslovaks in compulsory labour service in Germany and at Krupp/concern.